

Některé emocionální poruchy a poruchy adaptace u dospívajících z hlediska integrální antropologie

1. Úvod

Psychiatrie se daleko nejvíce se všech medicínských oborů kloní k antropologické orientaci; stále více směřuje k tomu, aby nazírala na člověka komplexně, brala v úvahu jeho společenské podmínky, mezilidské vztahy a uvažovala o chápání života ve stále interakci s osobností.

Opíráme se ve své práci o teoretické úvahy probírané v sekci integrální antropologie při CSAV, a v literatuře o obor medicínské antropologie a filosofické antropologie. Posuzujeme otázky vývoje mladistvých z hlediska osobnostního, kulturního a společenského.

Dva problémy z běžné denní praxe pedyopsiatrických ambulancí si vynucují stále větší pozornost jak lékařů, tak celé společnosti: jsou to sebevražedné pokusy dětí a mladistvých a případy predelinkventů, umísťovaných v dětských domovech se zvýšenou výchovnou péčí.

Při dlouholetém sledování těchto případů pozorujeme měnící se kvalitu osobností a jejich společenské problematiky: tyto původně odlišné skupiny se k sobě blíží. U suicidálních pokusů ubývá medicínské problematiky, nejsou tak časté reakce na těžké konflikty, ale přibývá motiv bezradnosti, bezcílnosti, nejistoty — tedy špatná přizpůsobivost.

V dětských domovech se zvýšenou výchovnou péčí ubývá hrubých sociálních případů, rodiče často umísťují chlapce dobrovolně, u dětí převažuje problematika situačních selhání — tedy také špatná přizpůsobivost. U obou skupin zjišťujeme poruchy emocionality a adaptace, které však někdy vedou k autoagresi u suicidálních pokusů, jindy k exoagresi u predelinkventů.

Přírodovědecký názor Konráda Lorenze objasňuje agresi jako neoddělitelnou součást vyššího stupně života. Intraspecifická agrese podle něho není zlem, tedy ničivým principem, nýbrž pouze součástí organizace všech bytostí, která udržuje systém a život. Problémem však je, aby člověk „jako vyšší bytost“ ve smyslu Schelerově dovedl správně řídit spontaneitu tohoto instinktu. Zábrany, které k tomu potřebuje, jsou ve své podstatě aktivní proces, jenž se staví proti instinktu agrese a brzdí jej. Nejpodstatnější pro vývoj osobnosti jsou mezilidské vztahy a jejich uplatňování při tvorbě struktury osobnosti. Sledovali jsme tedy u našich dospívajících vývoj jejich mezilidských vztahů, jaké vůbec měli možnosti a jak je se svými schopnostmi mohli zpracovat — zvláště ve smyslu tvorby zábran a rozvoje zájmové sféry.

2. Metodika

Hodnotili jsme dvě skupiny po čtyřiceti dospívajících vyšetřovaných v roce 1968

Tabulka 1

Porovnání důvodů autoagrese a exoagrese

(Dvě nekoherentní skupiny = 1. sebevražedné pokusy, 2. chovanci VD Liběchov)

	Sebevražedné pokusy n = 40			Kontrolní součet	VD Liběchov n = 40			Kontrolní součet	Sebevražedné pokusy	VD Liběchov
Důvody	Pořadí				Pořadí					
	1	2	3		1	2	3			
Medicínské	13	13	11	37	19	10	1	30	37	30
Osobnostní	6	15	14	35	3	15	19	37	35	37
Společenské	21	12	15	48	18	15	20	53	48	53
Kontrolní součet	40	40	40	120	40	40	40	120	120	120

— čtyřicet chlapců a dívek, kteří se pokusili o sebevraždu, a čtyřicet chlapců z dětského domova se zvýšenou výchovnou péčí.

Hodnotili jsme u obou skupin totožné důvody selhání, a to

1. z hlediska medicínského, čímž rozumíme diagnostiku vůbec,
2. z hlediska osobnosti, která ve své struktuře ještě není výrazně patologická,
3. z hlediska vlivu společnosti.

Vlivy jsou řazeny do tří kategorií důležitosti, tj. první, druhé a třetí pořadí. V každém případě však je pro vyhodnocení stejně důležité, ať jde o pořadí první či třetí. Vnitřní členění jednotlivých hledisek odpoví

vidá obvyklým kritériím psychiatrickým, psychologickým a sociologickým.

Z tabulek 1 a 2 vyplývá, že důvody selhání v obou našich skupinách jsou v celkových číslech jednotlivých aspektů celkem vyrovnané. Zvlášť důležité je však zjištění, že primárnost společenských důvodů u tak nekoherentních skupin je vysoká, až téměř shodná.

Bylo použito klinického vyšetření psychiatrického, somatického a smyslového, vyšetření sociálního v rozsahu osobní i rodinné anamnézy, z psychologických metod Wechsler-Bellevue, Raveny, Learyho, TAT, sociogramu, pedagogického hodnocení, právnícké klasifikace a prognózy.

Tabulka 2

Porovnání důvodů autoagrese a exoagrese (Ilustrace četnosti důvodů s jejich vnitřní specifikací)

Kód	Popis důvodu	Sebe-vražděné pokusy	VD Liběchov	Celkem sebe-vražděné pokusy	Celkem VD Liběchov
10	Reaktivní depresivní stav	10	—		
11	Psychasthenie	9	1		
12	Psychopatie	4	4		
13	Hysterie	8	1		
14	Neuróza	—	9		
16	Oligofrenie	1	3		
17	Mentální defekt neoligofren.	4	11		
19	Epilepsie	1	1		
	MEDICÍNSKÝ —————→			37	30
20	Struktura osobnosti	9	4		
21	Charakter, dynamika	—	2		
22	Temperament, afektivita, emoce	16	4		
23	Vůle	3	3		
24	Schopnosti	4	20		
25	Zájmy	2	—		
26	Motivace	1	—		
27	Sociabilita	—	4		
	OSOBNOSTNÍ —————→			35	37
301+	Úplná rodina — nekvalitní	9	15		
301—	Úplná rodina — kvant. chybná	—	2		
302+	Neúplná rodina — nekvalitní	12	18		
302—	Neúplná rodina — kvant. chybná	—	2		
304	Bez rodičů	—	3		
31	Výchovný domov	1	—		
32	Negativní vliv otce	2	5		
33	Negativní vliv matky	3	1		
34	Negativní vliv sourozenců	1	1		
35	Negativní vliv přátel	1	4		
36	Negativní vliv partnera	5	—		
371	Škola, neúspěch studijní	7	1		
372	Škola, jiné konflikty	6	2		
38	Práce	1	—		
39	Societa celkem	—	1		
	SPOLEČENSKÝ —————→			48	53

3. Rozbor (Experimentální část)

V první skupině bylo čtyřicet chlapců z dětského domova se zvýšenou výchovnou péčí v Liběchově ve věku od 11 do 16 let, žáků ZŠ (největší byl počet žáků 14 až 15letých, ze 40 jich bylo 28).

Medicinské důvody selhání se projevíly v prvním pořadí devatenáctkrát, ve druhém pořadí desetkrát, ve třetím pořadí jednou.

Osobnostní hledisko vystupuje v prvním pořadí pouze třikrát, ve druhém již patnáctkrát, ve třetím pořadí devatenáctkrát. Důvody společenské tvoří téměř polovinu důvodů selhání ve všech třech pořadích. Přitom v prvním pořadí se vyskytují osmnáctkrát, ve druhém patnáctkrát, ve třetím dvacetkrát.

Chovanci dětského domova v Liběchově představují širokou škálu nevyrovnaných osobností s podivnými osudy, ale se společným jmenovatelem — neschopností přizpůsobit se požadavkům společnosti. „Exoagrese“ se projevovala záškoláctvím, útekem, krádežemi. Ke krádežím docházelo většinou na útechách, s výjimkou návykových krádeží u dvou psychopatů. Vysloveně kauzální souvislost mezi otcem velmi náročným na školní prospěch u podprůměrného dítěte, které se lišilo od druhých „vzorných“ sourozenců, byla zaznamenána pětkrát. Negativní vliv party převažoval ve čtyřech případech.

V dětském domově je osm cikánských chlapců, kteří sami o sobě představují zvláštní skupinu, jejíž podrobnější rozbor by předvedl cikánskou otázku od návykových krádeží až k vypjaté „kulturisticky“ zaměřeným jedincům.

Pro zřejmě zcela náhodné selhání zde byli umístěni tři úplní sirotci a tři chlapci, kteří vyrůstali bez matky a jejichž otec výchovně nestačil. Ti se stávají chlouboou převychovy. Zcela inertně procházejí výchovným procesem čtyři těžké, hereditárně podmíněné případy psychopatů, tedy případy, pro které už dávno zdůrazňujeme naléhavou potřebu zvláštních léčebné pedagogických zařízení. O sebevraždu polykáním špendlíků se pokusil jeden slaboduchý chlapec z dobré rodiny, který přes všechnu snahu nestačil na výuku, a jeden chlapec s příznaky lehké dětské encefalopatie, který nedokázal vyřešit konflikt s vychovatelem a spoluchovanci jinak než vypitím roztoku obsahujícího nastrouhané hlavičky zápalek. Z běžnějších neurotických obtíží je to především enuréza (3X), porucha spánku ve smyslu automatismů (1X), lehká dětská encefalopatie (7X), epilepsie (1X). Varovné pro pedagogy je nápadné velké procento špatných čtenářů: čtyři dyslektici a čtyři případy pod úrovní sociální dostačivosti (Matějček).

Při psychologickém vyšetření bylo metodou Wechsler-Bellevue zjištěno, že rozumové schopnosti jsou ve třech případech nadprůměrné, v sedmnácti průměrné a ve dvanácti podprůměrné; slaboduchost byla v pěti případech, debilita ve třech. Vyšetření Learyho bylo možno hodnotit jen ve dvaceti pěti případech jako validní. Výsledky byly zcela v soulase s psychiatrickými diagnózami. Šestnáctkrát vykazovaly anomální osobnosti,

z toho čtyřikrát šlo již o diagnózu psychopatie. Jeden test svědčí pro neurastenické obtíže, tři pro psychastenii, čtyři pro hysteroidní neurozy a jeden je v mezích normy. V mezilidských vztazích vstupují chovanci dětského domova do interakce v převážné většině s větší agresi, kterou se prosazují a uspokojují své biologické potřeby, přičemž nejsou schopni respektovat kulturní normy společnosti. Jen menšina z nich jsou neurotici, kteří z původní nejistoty se překompenzovávají přes latentní agresi a z obavy, že neuhájí samotnou existenci, přecházejí jakoby z nutnosti do zřejmé agrese. Nedá se mluvit ve všech případech o predelinkeventních formách chování, ale jde o situační selhání.

Byl proveden také sociogram — hodnocení jednotlivců mezi sebou navzájem. Neurotici byli skupinou označováni většinou velmi negativně, jako „ulejváci“, nejprotivnější, zbabělci a prospěcháři. Naproti tomu psychopaté byli hodnoceni pozitivně jako spolehliví, inteligentní, se smyslem pro humor, odvážní. Děti vychovávané dlouhodobě v dětském domově procházely hodnocením kolektivu jako nezajímavé osobnosti.

Hmotná úroveň a hmotné zabezpečení chlapců umístovaných v dětském domově se rok od roku relativně zvyšuje. V naší skupině bylo ze čtyřiceti otců jen osm asociálních živelů (absentéři, příživníci apod.). Společností bylo kladně hodnoceno šestnáct pomocných dělníků, deset vyučených, dva se středoškolským a jeden s vysokoškolským vzděláním. V současné době již tři otcové zemřeli.

Téměř všechny matky v naší sledované skupině se snažily zvýšit hmotné zabezpečení rodiny, ať už šlo o ženy zaměstnané dlouhodobě nebo alespoň příležitostně.

Celkem lze říci, že po stránce výchovné bylo působení rodin ve všech případech nedostatečné. V patnácti případech šlo sice o rodinu úplnou, společensky nezávadnou, avšak s nedostatečným zájmem o dítě a nedostatečnými citovými vztahy. Dvě rodiny sice měly citové vztahy uvnitř rodiny dobré, avšak z hlediska společnosti byly asociální. Ve dvaceti případech šlo o rodinu neúplnou, z toho byli v deseti případech rodiče rozvedeni, v deseti případech šlo o děti mimo-manželské, tři děti vyrůstaly bez rodičů.

Citová karente, deprivace a frustrace u chlapců se nejvíce jeví jen v exoagresi — výpady vůči societě či jedincům —, ale i v určitém druhu regrese jako odpovědi na poruchy fixace. Poruchy fixace, které pozorujeme, spočívají buď v nemožnosti se pozitivně fixovat vůbec (rodina nemá o chlapce zájem; je vždy znovu a znovu srážen ve své touze po citovém naplnění), nebo fixace a vzájemná vazba sice existují, jsou však nekvalitní, neboť rodiče nejsou schopni plnit svou společenskou výchovnou funkci. V případech dočasné poruchy citových vztahů u rodičů s opravdovým zájmem o dítě a s dobrými předpoklady přináší dětský domov reparaci v podobě zapojení chlapce do výuky. Pokud ve výchově brání neurotické mechanismy nebo porucha organického rázu,

je zde znovu třeba zdůraznit nutnost léčebné pedagogických zařízení. V celkové rehabilitaci se nám jeví nutným u předelinkventů bránit pudové regresy, podporovat tvorbu zábran, stimulovat zájmové oblasti reaktivací citového prožívání v rodinách, případně tvorbou náhradních rodičovských obrazů ve formě patronů nebo pěstounské péče. Zvláštního ohledu si zaslouží také tvorba vzájemných vztahů přímo v dětském domově. Nutný je pečlivý výběr vychovatelů. K podpoře citové vazby a interakce ve smyslu vyhledávání a poskytování ochrany je možno využít role tzv. staršího bratra. Do budoucna je bezpodmínečně nutno ihned řešit otázku dobře vedených internátů, protože pro mládež mezi 15. a 18. rokem neexistuje zařízení tohoto typu.

Do druhé skupiny spadá čtyřicet případů sebevražděných pokusů, vyšetřovaných v roce 1968: jedenáct chlapců ve věku 11–17 let a dvacet devět dívek ve věku 14–17 let. Největší počet je žáků ZDS — 24; po pěti případech jsou to studující středních škol a pracující mládež, dva učni, dvě dívky bez pracovního poměru.

Medicínské důvody jako prvořadé byly určeny celkem třináctkrát, ve druhém pořadí také třináctkrát, ve třetím pořadí jedenáctkrát. Osobnostní důvody byly prokázány v prvním pořadí šestkrát, v druhém pořadí patnáctkrát, ve třetím pořadí čtrnáctkrát. Manifestně převažující poruchou je emoční labilita a výkyvy aktivity — celkem v šestnácti případech. Důvody selhání v důsledku negativního vlivu společnosti jsou zaznamenány jedenadvacetkrát v prvním pořadí, dvanáctkrát ve druhém pořadí a patnáctkrát ve třetím pořadí, takže i u této skupiny významně převažují.

Pokud jde o vnitřní rozčlenění při diagnostice medicínských důvodů, byl nejčastěji zjištěn reaktivní depresivní stav, většinou provázený silnou emoční labilitou. Dalším častým důvodem je psychastenien, projevující se současně s četnými a složitými pocity méněcennosti, dále pak hysterie jako neadekvátní výraz ohrožení a strachu při selhání často náhodně. Čtyři případy byly diagnostikovány jako lehká dětská encefalopatie a jeden případ jako epilepsie. U osobnostních důvodů selhání je převažujícím faktorem emoční labilita a nadměrná afektivita. Po ní teprve následuje špatně strukturovaná osobnost, nedostatek vůle a schopnosti vůbec. Ve složce sociální převažuje jako důvod selhání neúplná rodina, výchovné i z hlediska zázemí hrubě nekvalitní (12×), a rodina sice úplná, ale z hlediska mezilidských vztahů stejně nekvalitní (9×). Neúspěch ve škole jako přímý podnět k sebevražděnému pokusu byl zaznamenán sedmkrát, jiné konflikty s učiteli šestkrát, erotické konflikty u větších děvčat čtyřikrát. V celé skupině se v devatenácti případech vyskytuje úplná, dobrá rodina, avšak ani ta nedokázala suicidalnímu pokusu zabránit.

U těchto případů je nápadný nedostatek přátelských vztahů. Děti jsou od malička přísně drženy mezi dospělými, jsou omezo-

vány ve hrách a není stimulován zájem o tvorbu kamarádských vztahů, „aby se děti nezkažily“. V době dospívání jsou znepokojovány otázkami po smyslu života, na které v blízkém okolí nenalézají odpověď; rodiče jsou plně zaujati hmotnými starostmi a přátelské vztahy chybějí. Z otců dětí, které se pokusily o sebevraždu, byli dva vysokoškolaři, sedm středoškoláků, sedmnáct vyučených a deset nevyučených dělníků a čtyři nepracující fluktuanti. Také zde byly matky vesměs zaměstnány, buď dlouhodobě nebo příležitostně. V psychoterapeutickém rozhovoru byli rodiče ochotni doznat, že dělali výchovné chyby.

Zjištěné rozumové schopnosti byly nadprůměrné v jedenácti případech, průměrné ve dvaceti, podprůměrné v sedmi; slaboduchost byla zjištěna u dvou případů. Learyho osobnostní test byl v celé této skupině valilní a vesměs potvrdil psychiatrickou diagnostiku. Komplexní posuzování osobnosti u suicidalních případů ukazuje, že šlo spíše o submisivní, labilní jedince bez jakékoli snahy získat nebo uhájit biologické hodnoty a s neschopností diferencovat a realizovat kulturní hodnoty. Je pak samozřejmé, že jejich nejistoty a úzkosti — přes latentní agresi, která se projevuje v krátkodobém konfliktu — se mohou relaxovat pouze auto-agresí, jež ovšem ani zde není prožitá a nastupuje pouze jako tenzi uvolňující mechanismus.

4. Porovnání obou skupin

Četnost důvodů medicínských a osobnostních jako příčiny selhání je v obou našich skupinách v podstatě vyrovnána. Rovněž v obou skupinách souhlasně převažují důvody selhání v důsledku sociálních vlivů.

Ve vnitřním členění jednotlivých skupin však vystupují kontrasty v tom smyslu, že u skupiny chlapců z dětského domova je osobnost ve větší míře narušena vlivy společenskými.

Osobnosti jedinců, kteří se pokusili o sebevraždu, jsou diferencovanější, labilnější v oblasti emocionální, intelektově na vyšší úrovni, a v důsledku toho zranitelnější. Znepokojují je otázky po smyslu života, na které v blízkém okolí nenalézají odpověď. Život kolem nich probíhá ve spěchu a soustřeďuje se na hmotné zájmy. Osobnosti chlapců z dětského domova jsou podstatně plošší, s nižšími intelektovými schopnostmi, s více vyjádřenou impulsivitou. Vystupují u nich do popředí primitivnější způsoby reagování i chování, lze hovořit o regresivních mechanismech, čímž rozumíme spíše ustrnutí na pouhém existování.

V obou skupinách vychází v hodnocení společenské zázemí jako nedostačivé, čehož důsledkem je selhání slabé osobnosti v mezích situacích.

Naše zjištění potvrzuje, že skutečně existují určité životní situace, kdy chování jako reakce na konflikt je disfunkční, protože ohroženým osobnostem chyběly nutné záruky, kterými jsou bezpečí, ochrana a existence silných citových vztahů — lásky. Nižší struk-